

# Sosyal Bilimler: Yasa Koyucu Tasarımdan Yorumcu Tasarıma\*

*İsmail Hira\*\**

## Giriş

Sosyal bilimlerin dayandığı epistemolojik temel, modernizm eleştirilerine bağlı olarak sorgulanmaya hedef olmuş durumdadır. Sosyal bilimler, modernite sürecinde seslendirmeye çalıştığı evrensel doğrular yanında kendi içinde her zaman alternatif sesleri de barındırmıştır. Fakat muhalif sesler marjinal bir konumda, akademik faaliyetlerle sınırlı kalmıştır. Son zamanlarda bu marjinal eleştiriler, tarihten iktisada, antropolojiden psikoloji ve sosyolojiye kadar geniş bir alana yayılmış ve sosyal bilimlerin daha önce dile getirdikleri evrensel doğrulara duyulan şüphe, ortak bir kanaat halinde belirmiştir. Böylece realist bir epistemoloji üzerine inşa edilen sosyal bilimlerin zemini kaygan bir hal almıştır. Kayganlaşan bu zemin, muhtelif sosyal bilimler tarafından yaygın bir şekilde eleştirilmeye başlanmış ve sosyal bilimlerin epistemolojik yapılarının, nasıl bir zeminden beslenerek şekilleneceği, kafaları meşgul eden önemli bir sorun haline gelmiştir.

Toplumsal dönüşümün varoluşu yaygın bir kanaat olarak belirmesine rağmen, toplumsal dönüşümün doğası konusunda derin anlaşmazlıklar söz konusudur. Bu tür anlaşmazlıklar, *öznenin sonundan yeni bireycilike, toplumun çözülüşünden sivil toplum*'un yeniden ortaya çıkışına *modernliğin sonu*'ndan *başka bir modernlik*'e kadar uzanmaktadır. Böylece kafa karışıklığı egemen bir hale gelmiş görünüyor (Wagner, 1996: 10).

Sosyal bilimlerin modernite olgusunu açıklama ve kavramsallaştırma faaliyeti sosyal bilimlerin hedefi açısından merkezi bir konuma sahiptir. Modernliğin tek bir model olarak algılanması ile sosyal bilimlerin evrensel yasaları bulma amacı paralellik arz etmektedir. *Kültürdışı* modernlik anlayışı ile Avrupa-merkezli pozitivist sosyal bilim anlayışı birbirini beslemişlerdir. Modernlik teorilerine ve sosyal bilimlerin temeline yönelik bu anlayış, günümüzde yoğun eleştirilere muhatap olmakta ve moderniteye ait bilimsel algılama biçimi (evrenselci ve nesnel bilim anlayışı) *kültüriçi* bir bağlama kaymaktadır. Söz konusu bu gelişme sürecinde epistemolojik vurgu, tikel olana, farklılaşmaya ve özneye yapılmaktadır.

Modernlik söylemleri totalleştirici iddialarına temel sağlayan bir akıl evrenselciliği sergilemiştir. Bu totalleştirici iddialar, temelde tüm insanlık açısından geçerli olması gerektiğini

---

\* Tasarım kavramını, günümüze kadar toplumbilimlerinin epistemolojik ve metodolojik olarak farklı biçimlerde kurgulandığı (veya kurgulanabildiği) düşüncesinden hareket ederek kullandık. Toplum bilimlerinin nitelikleri ve yöntemleriyle ilgili olarak tasarımların/kurguların önemli bir yer tuttuğunu düşünüyoruz.

\*\* Dr. *İsmail Hira*, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde araştırma görevlisidir.

vurguluyordu. Modernist iddiaların geçerliliğine herkes ikna olmadığı gibi, toplumsal gerçekliğe dair yapılan gözlemlerde bu iddiaların geçerliliğini kesin bir şekilde desteklemekten uzaktır. Bu durum ise, evrenselci bir proje açısından çıkmaz bir sokaktır.

### Sosyal Bilimlerin Oluşum Süreci (Pozitivizm)

Avrupa'da insanın var olan geleneklerden koparak, hayatını kendi aklının gereklerine göre kurma girişimi Rönesans ile başlar. XVIII. yüzyıl bu gelişmede en yüksek noktadır. Aydınlanma, Ortaçağın kapanması ile, Ortaçağın hayat anlayışına karşı yeni bir dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştır. Aydınlanma yüzyılının ideali bilginin ilerlemesine dayanan entelektüel bir kültürdür. Aklın aydınlattığı doğrular ile beslenecek olan bu kültür sonsuz bir ilerlemeyi hedefler. Bu anlayış doğrultusunda, tarihsel süreç içerisinde oluşan bütün kurumları aklın eleştirisinden geçirilerek; toplumu dini ve eğitimi aklın ilkelerine göre yeniden düzenlemeye girişilir. Sonuçta, aklın göstermiş olduğu bu yolda durmadan ilerleyen entelektüel kültür temeli üzerinde insanlığın birleşeceğine inanılır.

Aydınlanma düşüncesinin, sosyal bilimlerin gelişmesine yönelik iki önemli sonucu olmuştur. Bunlardan birincisi; Aydınlanmanın insan düşüncesini tarihsel ve kültürel unsurların belirsizliğinden kurtarılmasına yöneliktir. Böylelikle sosyal bilimler, hakikate ulaşmak için *ortak bir insan doğası* oluşturma imkânını yakalayabileceklerdi. İkincisi ise; Aydınlanma düşüncesinin sosyal bilim metodolojisi üzerinde bırakmış olduğu etkidir. Bu da doğa bilimlerinin yöntemlerine tam anlamıyla bağlanmaktı ve sosyal bilimlerin yapması gereken şey, kendi Newton'unu beklemektir (Hekman, 1999: 16).

Rönesans sonrası Batı'da yaşanan zihniyet değişikliğinin en önemli özelliği *hümanist* eğilimler taşımasıdır. Kilisenin, insanın beşeri özelliklerini ihmal eden söylemine Grek ve Roma kültür unsurlarından beslenerek karşı söylem geliştirildi. Hümanist düşünce her şeyi insana indirgeyerek üst düzeydeki ilkeleri hesaba katmamak, yeryüzüne hakim olmak ve gökyüzünden de yüzçevirmek şeklinde bir muhtevaya sahipti (Guenon, 1986: 47). Hümanizm modern insanın yeni hayat anlayışını ve duygusunu dile getiren bir akımdır. Antik literatür ile uğraşmaları, bu yeni yaşama duygusunun kendisine biçim kazandırmayı istemesinden ileri gelmiştir. Bu yeni hayat duygusu da, dinden bağımsız bir kültür kurmak, insan ve dünya ile ilgili bir felsefe yaratmak ve kültür bilimlerinin doğal bir sistemini temellen-dirmek istiyordu (Gökberk, 1990: 188).

Yeniçağdan günümüze bilimlerin özellikle de sosyal bilimlerin gelişim süreci, sosyal bilimlere yönelik bugünkü tartışmaların doğasını anlamamızda ve değerlendirmemizde bize önemli ipuçları verecektir. *Sosyal bilim* kavramı, muhtevası XIX. yüzyılın düşünce atmosferinde şekillenerek çeşitli epistemolojik/metodolojik tartışmalarla günümüze kadar gelmiştir. Bu epistemolojik/metodolojik tartışmaların yanı sıra sosyal bilimlerin kendine özgü bir yapıya (paradigma) sahip olduğu görülmektedir. Modern bilim paradigmasının şekillenmesinde rönesans, reform ve aydınlanma dönemlerinin kâinat, tabiat, insan ve hayata yönelik tasarımların yanı sıra Fransız Devriminin de önemli bir etkisi olmuştur. Bu süreçte şekillenen mo-

dern bilim paradigmasının en bariz niteliği, evrenselci bir söyleme sahip olmasıdır.

Fransız Devrimi, bütün Avrupa'yı sarsmış ve Batı tarihinde pek çok şeyin başlatıcısı olmuştur. Dolayısıyla yöneticiler, siyasetçiler ve aydınlar *toplum* denen *nesnenin* kavranması, anlaşılması ve bir düzene kavuşturulması, bu düzen temelinde yönetilmesi ve yönlendirilmesi gibi sorunlarla karşılaşmışlardır. Sosyal bilimlerin odağında yer alan *Sosyoloji*'nin bir Fransız (Auguste Comte) tarafından tesis edilmiş olması bir rastlantı değildir. Comte'un tesis ettiği sosyoloji pozitivist/evrenselci bir söylemi ihtiva etmektedir. Comte, konusu *toplum* olan bu bilim için doğa bilimlerini model olarak aldığından dolayı, ilk dönemlerde sosyolojiyi *sosyal fizik* olarak ifade etmiştir. Bu ifade edişin arkasında, sosyal bilimlerin de doğa bilimleri gibi *nomotetik* bir hüviyete sahip olduğu inancı yatmaktadır (Özlem, 1998: 58; Giddens, 2000: 7).

XVII: yüzyılda sosyal olgunun düzenli bir karakteri olduğu, bu nedenle doğal yasalara bağlı olduğu düşüncesine varılmıştır. *Toplumsal yasalar* anlayışına varılması sosyal bilimin temel amacı olarak algılanmıştır. Fakat bu yüzyılda *sosyal yasalara* yönelik çalışmalar olsa da henüz sistematize edilmemişti. Comte'un en önemli katkısı, sosyal bilimlerin pozitif niteliğini tanımlamak ve sosyal bilimlerle moral ve metafizik arasındaki sınırı daha sistematik bir şekilde sokmasıdır (Duverger, 1980: 15).

Sosyal bilimlerin ortaya çıkışıyla birlikte, bu bilim dalının giderek çocukluk hümanizmini geride bırakıp pozitif bilimin olgunluğuna erişecek ve böylelikle, değerlere, yargılara, bireysel sezgilere olan bağımlılıktan kurtulacağı beklentisini doğurmuştu. Çağdaş batı insanının aklını kullanarak tutkularından, bilinç altından, tarih ve geleneklerinden kurtulup özgürleşme düşü, XIX. yüzyıl sosyal bilim düşüncesinin ana temasını oluşturmuştur. Oysa XX. yüzyılın en önemli gelişmesi, sözkonusu ilerlemeci bilim anlayışının terkedilmiş olmasıdır. Comte'un insanın kaçınılmaz başarısı olarak gördüğü *pozitif akıl*, Weber'e bir *demir kafes* gibi görünmeye başlamıştı (Robinow ve Sullivan, 1990: 1).

XIX. yüzyılı önceki yüzyıllardan ayıran en önemli değişiklik bilim ve endüstri ilişkilerinde kendini gösterir. Uzun süre, endüstri teorik çalışmalardan fazla etkilenmeden, ama bazı yönlerden bu çalışmaları etkileyen, kendi içinde bir gelişmeydi. XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında durum tamamen değişerek yeni bir çehre kazanır. Örneğin; elektrik üzerindeki bilimsel çalışmalar, endüstriyel gelişmelere büyük bir hız kazandırmıştır. Öte yandan Darwin'in *evrim teorisi* sadece biyolojide değil, ekonomik, politik ve sosyolojik cephelerde de devrimsel nitelikte değişikliklere yol açmıştı. XIX. yüzyıl daha kapsamlı teorilerle, bilimin çeşitli kollarında ulaşılmış sonuçları toplama ve birleştirme imkânı sağlarken, aynı zamanda her alanda uzmanlaşma eğiliminin doğmasına ve hız kazanmasına yol açmıştır (Nasr, 1982: 91). Bu dönemin göze çarpan bir özelliği de, bilime karşı saygı ve ilginin yaygın nitelik kazanmasıdır. Pozitivizm bu durumu belgeleyen en önemli gelişmedir.

Comte, toplumun karakterinin kendisine hakim olan entellektüel formlarla şekillenmesinden yola çıkarak, toplumun gelişimiyle ilgili *yasaları* ortaya koymaya çalışmıştır. Comte'a göre, Fransa'nın kendisinden kısa bir süre önce yaşamış olduğu anarşi ve devrim, entellektüel anarşiden kaynaklanmıştır. Comte, bu entellektüel tartışmaların toplumu kaosa sürüklediğini ve bu sonu gelmeyen anlaşmazlıkların bir kenara bırakılıp, tüm dikkatlerin toplumun pozitif bilimine

(sosyoloji) çevrilmesi gerektiğini önermiştir. Comte'a göre, toplumda konsensüsün, ancak iyi temellendirilmiş pozitif bilimin verileriyle mümkün olacaktır. Comte'un pozitif bilimlere yapmış olduğu bu vurgu en yaygın biçimde, sosyal bilim yöntemlerinin doğa biliminin yöntemleri gibi modelleştirilmesi, doğa bilimlerinin keşfettiği yasa benzeri düzenliliklerle paralellik gösteren toplumsal yasaları keşfetme çabası ve olgularla değerlerin birbirlerinden ayrılması konusunda mutlak bir ısrar anlamına gelmektedir (Marshall, 1999: 599).

Comte ve genelde pozitivist akım, bilimi kesin bilgi veren bir etkinlik olarak görür. Eski gelenek ve değerlerin etkisini kaybettiğini, Fransız devrimi ve sanayi devrimiyle meydana gelen savaş ve anarşi ile toplumsal düzenin sarsıldığını gören Comte, bilimsel bir tabana oturacak bir toplum projesi tasavvur eder. İnsanlığın düşünce evrimi (teolojik-metafizik-pozitif) ile pozitif bir evreye gelindiğini ve dolayısıyla da toplum bilimin bulgularına ve öngörülerine göre teşekkül edecektir. Bu yeni oluşacak olan topluma düzeni verecek *sosyolojidir*. Comte'un pozitivist sosyolojisi, oluşagelen sanayi toplumunun problemlerini (rekabet, sosyal çatışma, özgür girişim fikirleri) bilimsel olarak çözebileceği iddiasındadır (Keat ve Urry, 1994: 85). Modern pozitivistizmin doğmasında deneysel bilimlerin son yüzyıllardaki gelişmelerinin önemli etkisi olmuştur.

Pozitivist bilim anlayışına göre, din ve metafiziğin yerini bundan sonra bilime dayalı pozitivist dünya görüşü almıştır. Pozitivism, bütün gerçekliği *olgusal gerçeklik* kategorisi ile sınırlayan, epistemolojik düzeyde ise gerçek bilginin ancak duyu organları vasıtasıyla elde edilebileceğini kabul ederek sezgi, ilham, metafizik gibi olgusal temele dayanmayan bilgi yollarını kapatarak kabul etmeyen bir yaklaşımdır. Kartezyen düşüncenin varlığın bütünselliğini madde-ruh veya ruh-beden şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutarak zedeledikten sonra; pozitivist düşüncenin bu ikili ayrımın madde yönünü kabul etmesiyle modern bilim doğal zeminini bulmuş oldu. XIX. yüzyılda pozitivistizmle birlikte idealizm kendisini göstermesine rağmen, pozitivistizm modern eğitim kurumlarında uzun süre çıkmamak üzere yerini aldı. Artık modern bilimle pozitivistizm örtüşmüş oluyordu.

Sosyal bilimler, pozitivist/evrenselci bir epistemoloji bağlamında yönlendirilmiş bir bilgi faaliyeti olarak kurumlaşıyordu. Bu demektir ki, sosyal bilimlerde doğa bilimleri gibi *nomotetik* (yasa koyucu) bilimlerdir. XIX yüzyılda *sosyal bilim* olarak teşekkül etmiş ve kurumlaşmış olan *sosyoloji*, *tarih*, *iktisat*, *siyaset bilimi* ve *antropoloji*, aydınlanmacı etkilerle toplumun rasyonel yönden *akılcı/bilimsel toplum* temelinde yeniden inşa edilmesi ve düzenlenmesini amaçlıyorlardı. Bu amaç, *insanın evrensel doğası* tasarımıyla hareketle ve tarih ve topluma ait yasaların keşfiyle gerçekleşecekti.

Dünyaya ilişkin olarak modern görüşün temel iddiası, dünyanın özünde düzenli bir bütün olduğudur. Bu nedenle de, düzensiz olarak görülen olaylara bir açıklama getirme imkânı sağlar. Elde edilen bilgi ile, doğa ve toplum üzerinde denetim kurulması sağlanmış olur. Denetimin etkili olması, *doğal* düzene ilişkin bilginin yeterli olmasına bağlıdır. İlke olarak, bu tür yeterli bilgi, elde edilebilir bir şeydir. İster laboratuvar deneyinde olsun ister toplumsal pratikte, denetimin etkililiği, ile bilginin doğruluğu birbiriyle yakından bağlantılıdır (Bauman, 1996: 10; Murphy, 1995: 101-102). Bu bağlamda yasacı tasarım, toplumu veya toplumsal sistemi, önceden tasar-

lanmış bir düzen modeline göre biçimlendirip yönetmek amacını taşımaktadır.

Yeniçağ'ın yasacı,keşifci ve ilerlemeci niteliklerine ve evrensel mantaliteye uygun bir doğrultuda yapılanan (bugün bilim çevrelerince *klasik bilim anlayışı* olarak adlandırılan) modern bilimin temel argümanlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Özlem, 1998: 56-57):

1. Gerçeklik tüm heterojen görünümüne rağmen homojendir, akla uygun bir yapısı vardır; bilimin görevi gerçekliğin bu yapısını gözlem/deney yoluyla ve evrensel doğa/toplum yasalarını keşfetmektir.
2. Gerçeklik hiyerarşiktir; onun aşağıdan yukarıya doğru yükselen bir yapısı vardır.
3. Gerçeklik mekaniktir; doğada her şey bir makine düzeni içinde işler.
4. Gelecek ve gidişat bellidir; çünkü doğaya hakim olan yasalar gelecekte de geçerli olacağından, olacak olanı şimdiden tespit etmek mümkündür ve bu bilimin tahmin (prediction) ve önceden bilme (prognos) imkânına sahip olması anlamına gelir.
5. Gerçeklikteki değişim niceliksel ve birikimseldir; yani gerçekliğin mekanik düzeni evrensel bir dille matematiğin diliyle ifade edilebilir.
6. Bilim nesneldir; özne olarak gözlemci, nesne karşısında nötrdür ve nesneden kesinlikle ayrı durur; nesne ile özne arasında kesin bir mesafe vardır ve özne nesnenin karşısında her türlü moral,dini, ahlaki, siyasi ve ideolojik kabullerinden arınmış olarak çıkabilir.
7. Bilimin elde ettiği sonuçlar evrensel ve zorunludur; çünkü tam bir nesnellikle deneysel ve matematiksel yoldan elde edilmişlerdir.

Bu argümanlar bağlamında modern bilime duyulan sonsuz güvenle, Saint Simon'dan, Comte, Marx Durkheim gibi tüm klasik toplumbilimciler, yeni teşekkül edecek modern toplumun, bilim ve onun pratik yansıması olan teknoloji sayesinde daha önce yaşanmış olan toplumsal çekişmelerin sona ereceğinden oldukça emin görünüyordular. Örneğin, Saint Simon'a göre insanlığın altın çağı geçmişte değil gelecektedir. Çünkü, tarihte yaşanan çekişmeler, savaşlar sınırlı zenginliklerin paylaşılmasından kaynaklanıyordu. Oysa endüstrinin gelişmesi ve getireceği imkânlarla bu sorunlar da kendiliğinden çözülecektir. Endüstriyel gelişmeler sonunda, insanların yönetimi sona erecek, işlerin yönetimi dönemi başlayacak ve yoksul kimse kalmayacaktır (Sezer, 1985: 74).

Marx'da diğer sosyologlar gibi Batı toplumlarının geleceği konusunda iyimser bir tablo çizmektedir. Batı'nın yeryüzünde kurmuş olduğu egemenliği insanlığın doğa üzerinde kurmuş olduğu egemenlik olarak alkışlamakta ve yeni Batı toplumlarının kendi gücünün daha akılcı bir biçimde kullanılmasıyla sorunlarını tek başına çözümlenebileceğini savunmaktadır (Sezer, 1985: 85).

Durkheim, endüstriyalizmin daha çok yayılmasının, işbölümü ve ahlaki bireyciliğin birleştirilmesiyle bütünleşmiş, uyumlu ve doyurucu bir toplumsal yaşamı kuracağına inanıyordu. Max Weber ise diğer toplumbilimciler içinde en kötümser olanıydı. Modern dünyayı, maddi ilerlemenin yalnızca bireysel yaratıcılığı ve özerkliği ezen bir bürokrasinin genişlemesi pahasına elde edildiği paradoksal bir ortam olarak görüyordu. Ancak Weber'de modernliğin olumsuz sonuçlarının mahiyetini tam olarak tahmin edememiştir. Örneğin, Durkheim ve Weber, Birinci Dünya Savaşı'na tanık olmuşlar ve savaşı doğuran çatışma Durkheim'in barışçı ve bütünleşmiş bir endüstriyel düzene *endüstricilik* yoluyla kolayca erişebileceğine dair tahminini yok etmiş ve kendi toplumbilimine temel olarak geliştirmiş olduğu düşünce

çerçevesiyle uyuşmasının mümkün olmadığını kanıtlamıştı. Weber ise, söz konusu savaş ve askeri gelişmelerle uğraşmamış, analizinin büyük kısmını *rasyonalizasyon* ve *bürokratikleşme* üzerine yöneltmişti (Giddens, 1994: 15-16). Oysa, ihdas edilen toplumbilimle, fen bilimlerinin doğa alanında sağladığı türden bir denetimin toplum üzerinde de kurulacağı düşünülüyordu. Böylelikle bu yolla, *kalkınma* ve *ilerleme* gibi önemli görülen hedeflere ulaşmak için, sosyolojik altyapının teşkil edilmesi isteniyordu.

### **Yasakoyucu (Pozitivist) Bilim Anlayışına Yönelik Eleştiriler**

Pozitivizm eleştirileri daha çok, doğa bilimlerinin yöntemlerinin toplum bilimlerine uyarlanamayacağı düşüncesinde odaklanmıştır. Bilinç, kültürel norm ve değerler, sembolik anlam ve maksatlılık, çeşitli biçimlerde doğa bilimi ile insanın toplumsal yaşamının incelenmesi arasındaki metodolojik boşluk yaratan ayırıcı insani nitelikler olarak görülür. Kesinlik içeren pozitivist bilim anlayışına karşı Alman düşünce/bilim geleneğinden, özellikle *Rickert* ve *Dilthey*'in öncülüğünde eleştiriler gelmiş; toplumsal alanın tarihsellik ve değer içerdiği, tabii bilimlerden farklı olduğu itirazında bulunulmuştur. Ayrıca *Popper*'in *doğrulanabilirlik* yerine *yanlışlanabilir* bilim anlayışı ile pozitivist anlayışa yöneltmiş olduğu eleştirilerle pozitivist yöntem ilk olarak bilim çevrelerinden eleştiriler almaya başlamıştı.

Rickert ve Dilthey'e göre, Comtecu perspektif, insan eylemi ve kültürün incelenmesi açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Pozitivizmin, ilk olarak, toplumların sürekli yenilenmesinde belirleyici unsurun, yasa-benzeri süreçlerin değil, insanın özerk bir alan oluşturduğu; ikinci olarak da, bir toplumu oluşturan bireylerin kendi insani eylemlerinin dışında herhangi birşeyin varolmadığı için iflas ettiği ileri sürülüyordu. Dolayısıyla doğa bilimlerinin yöntemleri ile, toplumsal ve kültürel incelemeler için uygun görülüyordu. Rickert ve Dilthey'in pozitivism eleştirisindeki temel varsayımlardan biri, toplumsal-tarihsel alanın sadece insanlık tarafından oluşturulduğu için *anlaşılabilirliği* şeklindeydi. Bu bağlamda zihin yalnızca yaratmış olduğu şeyi anlayabilirdi. Bu eleştirilerde dikkat çekilen husus, *anlama* ile *açıklama* arasındaki ayrımı (Swingewood, 1998: 160).

Dilthey'in *anlama* ve *açıklama* arasındaki ayrımla doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasındaki farklılığı vurgulamaktadır. Dilthey, tarih ve toplumu konu alan bilimlerin *anlama* yöntemi ile hareket etmeleri gerektiğini önermektedir. Çünkü toplumsal/kültürel gerçeklikte doğabilimsel anlamda *yasalar* yoktur. Toplumsal/kültürel alanda anlaşılması gereken yasalar değil, toplumsal özgünlüğe ait olan *değerler*, *normlar*, *simge* ve *anlamlar*dır. Sözkonusu anlamlar, doğabilimlerinin genelgeçerliliğine sahip değildirler. Bu *anlamlar* toplumdan topluma, devirden devire sürekli değişebilirler. Dolayısıyla sosyo-kültürel bir fenomen, *sebep-sonuç* bağlantısı içinde değil, *anlam-eylem* bağlantısı içinde anlaşılabilir. *Tarihsellik* de, zaman içindeki tekillik ve bireysellik demektir. Bu nedenle de, genelgeçer bir *kültür/değer* kavramından bahsetmek söz konusu olamaz. Her toplumun, her ulusun kendine ait bir *simge/sembol* dünyasının varoluşu nedeniyle de, toplum bilimleri doğa bilimlerinde olduğu gibi tümevarım/genelleştirme yöntemiyle çalışamaz (Özlem, 1990: 30; Giddens, 1990: 288).

Rickert ve Dilthey'in kültür bilimlerine getirdikleri *değer-bağımlı* anlama biçimi Weber'in yorumcu sosyolojinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Doğa bilimlerinde yapılagelen nedsel açıklama dışında *Weber*, kendi *yorumlayıcı sosyoloji*ni geliştirerek, Comte ve Durkheim geleneğinden farklı bir yöntem denemesine girişmiştir. Weber, yöneme yönelik sözkonusu denemelerinde *nesnel anlam* anlayışına karşı çıkarak, *anlamın anlaşılması* ve *yorumlanması*ni aktörlerin öznel niyetleri ile ilgili olarak sınırlandırmanın gereği üzerinde durmuştur (Weber, 1993: 59). Weber sosyolojiyi, *kurallılıklar* ve *düzenlilikler* aramasını sağlayan bir bilgi hedefi doğrultusunda çalışan bir bilim olarak temellendirmek istemektedir. Weber, sosyolojik *yasa* kavramını son derece ihtiyatlı kullanmış ve toplumsal yasadan ziyade toplumun *düzenlilikleri* üzerinde durmuş, toplumsal bir yasanın olamayacağını belirtmiştir (Weber, 1993: 63).

Çağdaş Alman toplumbilimcilerinden olan *Habermas* da, doğa bilimlerinin *nesnelliliğinin* doğrudan sosyal bilimlere aktarılamayacağını savunmaktadır. Çünkü, sosyal bilimler önceden yorumlanmış bir oluşumlar evreniyle ilgileniyordu. Yani araştırmanın ilgi odağı, insanın (öznenin) *anamlı davranışları* tarafından oluşturulmuş olan toplumsal bir dünya üzerinde yoğunlaşıyordu. Sosyal bilimci ile davranışlarını incelediği kişiler arasındaki iletişimin sürdürülmesini içeren *yorumsal kavrayış*, sosyal bilimlerde izlenen prosedürün temel bir unsuru olduğu için, doğadaki olayların gözlemlenmesine başvurarak anlaşılabilir. Toplum bilimlerinin amacını, toplumsal yasalar bulmak şeklinde görmenin onu bir toplumsal teknoloji haline getirmek gibi sakıncası vardır (Giddens, 2000: 187). Habermas, tarihsel bağlamdan bağımsız *sosyalbilimsel yasanın* söz konusu edilemeyeceğini ve bu tür iddiaların boş bir totoloji olduğunu savunmaktadır. Ona göre, tarihsel gelişmenin evrensel tek bir yasası yoktur. Tarihsel dönüşüm sosyal yapıların ve onların bileşenleri arasındaki ilişkinin dönüşümüdür. Nasıl ki çok sayıda sosyal yapı varsa, çok sayıda da tarihsel gelişim çizgisi vardır (Habermas, 1998: 149-50).

Pozitivist temelli sosyal bilim anlayışına yönelik eleştirel yaklaşımlar, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelere paralel olarak daha yoğun bir şekilde gündeme geldi. Söz konusu gelişmeler; dünyanın siyasal yapısında meydana gelen değişimler, nüfus ve üretim kapasitesinin önemli ölçüde artış göstermesi ve üniversite sisteminin dünyanın her yanında nicel ve coğrafi anlamda görülen olağanüstü gelişmesi şeklinde gösterilebilir. Üniversitelerdeki bu nicel artış, sosyal bilimcilerin sayısının birkaç kat artmasına ve yeni sosyal durumların her birinin getirmiş olduğu yeni pozisyonların açıklanmasını zorunlu kıldı. Üniversite sisteminin genişlemesi, aynı zamanda akademik uzmanlaşmanın artmasına yol açtı ve ekonomik gelişmeler de gerekli kaynakları sağlayarak uzmanlaşmayı teşvik etti. 1945'den sonra gerçekleşen en önemli akademik gelişmelerden biri de, yeni bir kurumsal kategori olarak *bölge araştırmalarının* başlatılması olmuştur. Bölgeler kendi içlerinde tarih, kültür ve dil yönünden belirli bir *bütünlük* ve diğer bölgelere göre de *farklılık* arz ediyordu (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 37-40). Bölge araştırmaları, değişik disiplinlerde çalışan sosyal bilimcileri (tarihçiler sosyologlar antropolog ve oryantalistler) yüzyüze getirerek, Batı-dışı toplumsal gerçekliğin farklılığı konusunda bir fikir birliğinin zeminini oluşturdu.

İkinci Dünya savaşı öncesinde sosyal bilimlerdeki hakim söylem, Avrupa-merkezciliğin etkisi altında oluşmuştu ve Avrupa medeniyetinin diğer medeniyetlere kıyasla neden daha

fazla ilerlediği yönünde odaklanmıştı. Bu hakim söylem Darwin'in evrim kuramıyla şekillenmiş ve Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü açıklamanın teorik/felsefi temelini oluşturmuştur. Medeniyet odaklı bu çalışmalar, temelde *üstünlük* ve *aşağılık* gibi nitelikler üzerinde yoğunlaşmıştır. Savaş sonrasında ise, medeniyetler arası farkların giderilemez olduğu anlaşılınca, uygun şartlarda tüm toplumların üstün medeniyetlerin özelliklerine kavuşabileceği düşüncesi öne çıkmaya başladı. Bu düşünce sosyal bilimlere etkisi altına alarak *gelişme çalışmalarına* (Development Studies) ve *kültürel çalışmalara* (Cultural Studies) temel teşkil etti. Söz konusu çalışmalar, sosyal bilimlerin evrensellik iddialarını bırakıp daha tekil dönem ve bölgeler üzerinde çalışmaya yöneltmiştir. Kültürel çalışmalar sosyal bilimlerde göreceliğe (rölativizm) geçişin öncülüğünü yaptı. Bu açıdan bugün kültürel çalışmaların sorunlarına ilişkin tartışmalar sosyal bilimlerin epistemolojik dönüşümünün merkezinde yer almaktadır (Kadioğlu, 1999: 177).

Batı-dışındaki bölgelerin sosyal gerçekliğinin farklılığı konusunda oluşan konsensüs, daha önce oluşturulmuş olan sosyal bilimlerin genellemeci (yasacı) yaklaşımlarının batı-dışı toplumlar için de geçerli olamayacağı gerçeğinin gündeme gelmesine ve bu tür teorilerin eleştirilmesine yol açtı. Bu teorilerden en çok tartışılan *modernleşmeye* yönelik teoriler olmuştur. Söz konusu modernleşme teorileri, bütün ulusların/bölgelerin aynı modernleşme sürecinden geçeceğini iddia ediyordu. *Kalkınma* kavramı, ülkelerin evrensel modernleşme yolundaki *ilerleme* süreci olarak tanımlanmıştı. Oysa farklı modernleşme teorileri, geleneksel toplumların modern toplumlarla farklı olan özelliklerinin tespit edilmesiyle, modernleşme süreçlerinin tüm toplumlarda aynı evreleri takip edeceğine yönelik kuramları dayanamaz kılmıştır.

Sosyal bilimlere içersinde evrensellik iddiası içeren tezler, günümüze kadar uzanan tarihsel süreçte henüz sağlanamamış olması ve sosyal bilimlerin bu amaca ulaşmadaki yetersizlik ve başarısızlıkları sonucunda, söz konusu tezlerin gerçekleşmesindeki imkânsızlık yoğun bir şekilde vurgulanmaya çalışılmıştır. Böylelikle, *nomotetik sosyal bilimlerin* doğa bilimlerini model olarak evrenselci tezler sunması ve bu konuda bir mutabakatın sağlanması çok zor gözükmeye başladı. Bu gelişmelerle, sosyal bilimlerin *toplum/kültür* konularını yansız olarak yorumlayabileceği yönündeki kuşkuculuk, birçok Batılı entellektüellerin eserlerinde de dile getirilmiştir. 1945'den sonra Batı'nın siyasal egemenliğinin önemli ölçüde sarsılması ve 1970'lerde Doğu Asya ülkelerindeki iktisadi gelişmelerle, Batılı düşüncelerin kültürel evrenselliğini hedef alan meydan okumalar da ciddiye alınmaya başlandı (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 52-53). Tüm bu gelişmelerden sosyal bilimlerin evrensellik söylemiyle siyasal güç dağılımı arasında bir ilişkinin bulunduğu sonucu çıkartılabilir.

Modern bilimin hegemonik statüsü, 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başından itibaren sorgulanmaya başlandı. Modern bilime olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşan bu düşünsel hareket *anti-bilim* olarak bilinmektedir. Anti-bilim hareketinin meydana gelmesinde muhtelif faktörlerin etkisi vardır. İlk olarak modern bilim ve onun uygulaması olan *teknolojinin* ortaya çıkardığı ekolojik dengenin tahribatı gibi istenmeyen sonuçların kamuoyunun tepkisini sürekli olarak arttırarak toplumsal bir boyut kazanmasıdır. İkincisi, Doğu etkisidir. Modern bilimin gelişip teknolojik devrimleri gerçekleştirmesiyle batılı toplumlarda meydana gelen değişimlerin karşısında aynı şekilde gelişemeyen Doğulu toplumlar etno-santrik yakla-



şimla medeni olmayan toplumlar olarak görülüyor ve bir *doğu biliminin* olabileceğine ihtimal verilmiyordu. doğu kültürünün ve özellikle *Hint* ve *Çin*'in kapıları batıya açılınca değişik kültür ve bilim anlayışının varlığı görülmeye başlandı (Demir, 1992: 96-97). Örneğin, Çin'in tarih ve uygarlığı üzerinde çalışan *Needam*, Batı'ya özgü bilim anlayışını, evrensel bilime akan ırmaklardan yalnızca biri olduğunu ve geleceğin müreffeh dünya toplumunun, ancak bütün kültürlerin bugün halen gözardı edilen tarihsel katkılarının bir senteziyle mümkün olabileceğini ifade etmektedir. *Needam*, modern bilimin aslında yalnızca Avrupa dehasının ürünü olmayıp, bütün kültür dairelerinin katkılarıyla oluşmuş olduğunu savunmaktadır (Nalbantoğlu, 1983: 6-8). O halde modern bilimin neden Çin ya da Hindistan'da değilde Avrupa'da geliştiği şeklinde sorulabilecek bir soruyu *Needam*, Avrupa'da gelişen ekonomik ve teknolojik bir birikim neticesinde, Avrupa'nın dünya üzerinde ayrıcalıklı bir güç elde etmesi sonucu, dünyanın güç dengelerinde yapmış olduğu değişikliğe bağlı olarak cevaplandırmaktadır. Yani bugün Avrupa'nın konjon-ktürel statüsü, salt olarak bilimdeki başarılarına bağlanamaz (*Needam*, 1993: 14-15).

Anti-bilim tartışmalarının üçüncü kaynağı ise *Eleştirel Teoridir* (veya Frankfurt Okulu). Birinci ve İkinci Dünya savaşları arasındaki dönemde Batı toplumlarını sarsan ekonomik yıkımlar neticesinde kapitalizmden komünist bir rejime geçiş gerçekleşmeyince Marksistlerden bir kısmı, Marksist teorinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ileri sürerek *Neo-Marksistler* diye yeni bir fraksiyon oluşturdular. Neo-Marksistler, Marksist doktrinin, *burjuva bilimi* ve *emekçi bilimi* şeklindeki ayrımının işlevsel olmadığını görerek, Marks'ın kitaplarından hareketle elde ettikleri yeni yorumlarla, kapitalizmi farklı boyutlardan eleştirmeye devam ettiler. Böylece Marksist teori bundan böyle *Radikal Teori* veya *Eleştirel Teori* şeklinde işlevini devam ettirmektedir. Eleştirel teori, daha çok bilim sosyolojisi tartışmalarında bilginin sosyal işlevi üzerinde durmaktadır. Eleştirel teori, araçsal akıldan, modern teknolojiden ve modern tüketim toplumunda medyanın oynadığı rolden kuşku duymaya çağırır.

Eleştirel teorinin pozitivism eleştirisi ve toplumsal teori için alternatif *epistemoloji* ve *metodoloji* geliştirme konusunda felsefe ve sosyolojiye önemli katkıları vardır. Eleştirel teorinin pozitivism'e yönelik eleştirilerini üç kategoride ele almak mümkündür. İlkin, pozitivism'in toplumsal hayatın doğru bir şekilde kavramsallaştırması ve anlaşılmasını sağlamada yetersiz ve yanlış yönlendirici bir yaklaşım sergilemesi, ikincisi, pozitivism'in, ilgisini yalnızca varolan durum üzerinde yoğunlaştırması sonucu, varolan sosyal ve siyasal sistemi kutsallaştırması ve bu yönüyle de değişimlere engel teşkil etmiş olması, üçüncü olarak da, *teknokratik egemenlik* gibi bir hegemonik biçimi desteklemesidir (Bottomore, 1997: 28-29). Eleştirel teorinin teorisyenlerinden *Horkheimer*, Platon'un filozofları yönetici yapma düşüncesi ile pozitivism'in teknokratları toplumun kurucusu olarak görmesi arasında bir paralellik kurmaktadır.

Platon filozofları *soyutun* mühendisleri düşünüyordu. Aynı şekilde pozitivistler de *somutun* filozofları olarak görmektedirler. Aralarındaki farklara karşın Platon da pozitivistler de insanlığı kurtarmak için onu bilimsel düşüncenin kural ve yöntemlerine bağımlı kılmak gerektiğini düşünmektedir. Yalnız pozitivistler, pratiği felsefeye uyarlamak yerine bilime, yani pratiğin gereklerine uyarlamaktadır (Horkheimer, 1994: 95).

Eleştirel teoriye göre, gerçeklik, özne ile nesnenin diyalektik biçimde birleşmiş olduğu *praksis* aracılığı ile yaratılmıştır. eleştirel teori *praksiste* temellenmesine mukabil, pozitivizm, tahayyül gücü karşısında gözlemin otoritesini kurarak ve toplumsal-kültürel fenomenlerin analizinde doğa bilimlerinin, özellikle biyolojinin yöntemlerini savunarak, düşünce ile eylemi birbirinden ayırmaktaydı. Bilgi böylece insanın dışında ve üstünde duran bir şey olarak *fetişleşmiş* oluyordu. Fetişleşmiş bu bilgiye ve bilginin elde edilme yöntemlerine karşı, eleştirel teorinin geliştirmiş olduğu yaklaşım, toplum biliminin yöntemlerinin kendi nesnelere *uygun* olması gerektiği yönündeydi. Nesnelere statik ve dışsal olmadığı, insan eylemi aracılığıyla gerçekleştirilip insani değerler ve öznellikler taşıdığı için, toplum biliminin yöntemi, nesnenin görünüşleri ve yüzeysel gerçekliğinden değil, nesnenin kendi kavramları ve ilkelerinden yola çıkılmalıydı. Bununla birlikte kavramlar, nesnenin kendisiyle özdeş görülemezdi (Swingewood, 1998: 335-37). Çünkü *nesne*, salt kendinden menkul bir *anlam* veya *değer* taşımaz, ancak, *özne* ile girdiği diyalektik bir ilişkiyle bir anlam kazanması söz konusu olabilir.

Eleştirel teori, bilimin sorunlarını tartışırken, bilimin toplumsal kökeninin, kullanıma sokulduğu şartların ve hizmet ettiği amaçların, toplumsal tahakkümün izlerini taşıdığına inanır. Fiziksel nesnelere ve biyolojik varlıklar, kendilerine atfedilen özsellik şartlarının garanti ettiği bir *objektiflik* içerisinde varoluyor değildir. Tabiat bilimlerinin gelişimi belirli tarihsel şartların ürünüdür ve her gelişim, insanın tabiat ve diğer insanlar üzerindeki denetiminin düzeyini yansıtır. Beşeri bilimlerin gelişim tarihi, bu denetimin arkaplanını verir (Çiğdem, 1998: 262).

Pozitivizmin bilginin elde edilmesine yönelik metodolojik iddialarına, eleştirel teori'den başka, *etnometodoloji* ve *sembolik etkileşimcilik* ve *postmodernizm* gibi teorik itirazlar geliştirilmiştir. *Garfinkel* tarafından geliştirilen ve humanist gelenek içinde yer alan *etnometodoloji*<sup>1</sup> kuramı, toplumdaki düzen sorununu çözme konusunda klasik/pozitivist sosyolojik kuramlardan farklı bir yaklaşım sunmaktadır. *Garfinkel*, etnometodoloji kuramını oluştururken, *fenomenolojik sosyoloji* ve *Weber*'in *anlama* (verstehen), *Parsons*'ın *toplumsal eylem* kavramından etkilenmiş ve bu yönde bir kuram geliştirmeye çalışmıştır. Etno-metodolojik kuram, insanların, içinde yaşadıkları kültürel sistemlerin etkisiyle davranışlarına yön verdikleri ve kültürel sistemler tarafından şartlandırıldıklarına vurgu yaparak, pozitivist araştırma teknikleri ile karmaşık olan sosyal gerçekliğin anlaşılamayacağını ileri sürmektedir.

Etnometodoloji kuramına göre toplumsal düzen, bireyin *dışında* olan bir gerçeklik değil, bireylerin kendi kültürlerini yansıtan toplumsal normlar ve değerler aracılığıyla *içselleştirilen* bir gerçekliktir. Dolayısıyla insanlar, karşılaştıkları durum veya eylem ne olursa olsun *anlamlandırmaya* ve *düzenlemeye* çalışırlar (Poloma, 1993: 244). *Garfinkel*'e göre *Parsons*'un eylem teorisi aktörlerin bilgiyi nasıl aldıkları ve nasıl anladıklarını, 'insanların kültürel normları nasıl keşfettikleri, yarattıkları ve sürekliliğini sağladıklarını' açıklamıyordu. Aktörler, norm ve eylemler karşısında düşünceyle hareket eder. Şu ya da bu hedefin seçilmesinde, belirleyici olan üyelerin ampirik bilgisidir. Bu bağlamda, etnometodolojinin inceleme nesnesi,

<sup>1</sup> Burada *etno*, "bireylerin erişebileceği ortak bilgi birikimini anlatırken; yöntem, eyleyen öznenin toplumsal dünyaya anlamasını ve anlamı iletmeye çalışmasını sağlayan stratejileri göstermektedir" (Swingewood, 1998: 320)

toplumun sıradan üyelerinin sağduyulu faaliyetleridir. Etnometodolojiyi, gündelik yaşamı büyük oranda ihmal etmiş olan geleneksel sosyolojiden ayıran özellik, bu faaliyetlerin *kendi başına* fenomenler olarak vurgulanmasıdır. Garfinkel için, *anlamın bağlama bağlı<sup>2</sup> olduğu* dikkat edilmesi gereken önemli bir ilkedir (Swingewood, 1998: 320). Toplumbilimciler eylemi çözümlerken bu eylemin geniş bir bağlam içinde oluştuğunu göz önünde bulundurmaldırlar. Her eylem, başka bağlamlarda izleri görülebilecek tarihe sahiptir. Bu kişilerin daha önce katılmamış oldukları eylemler için olduğu kadar, tekrarlayan eylemler için de geçerlidir (Poloma, 1993: 247). Etnometodologlar, pozitivistlerin her şeyi ölçmeye çalıştıklarını fakat birşey anlamadıklarını söylemektedirler ve onlar için önemli olan şey ölçmekten ziyade yaşamı anlamaktır.

Etnometodolojik yöntemi sosyolojiye sokmaya yönelik en sistematik çabalara *Antony Giddens* girmiştir (özellikle, *New Rules of Sociological Method* ve *The Constitution of Society* gibi eserlerinde görülebilir). Giddens, toplumsal gerçeklik ile toplumları konuşma kurulları olarak görmemekte fakat konuşmanın ve eylemin sorgulanmayan kurallarının toplumsal düzen açısından temel bir rol oynadığını kabul etmekte; buna bağlı olarak, gerek toplumsal eylemi ve toplumsal yapıyı kavramanın gerekse eylem ile yapıyı bir araya getirmenin bir yolu olarak, etnometodolojik yöneme yer vermiştir (Marshall, 1999: 219; Yıldırım, 1999: 27).

Pozitivizme yönelik eleştirel yaklaşımlar arasında *Sembolik Etkileşimcilik* kuramında önemli bir yeri vardır. Sembolik etkileşimciliğin önde gelen teorisyenlerinden *Blumer*, pozitivist yöntemlerin tamamını inkar etmemekle birlikte, pozitivist yöntemlerin, klasik sosyologların çoğunun iddia ettiği kadar kullanışlı olmadığını, sosyal olguları ve sosyal ilişkileri anlamada daha kullanışlı yöntemlerin olduğunu söylemektedir. Blumer, sosyal yaşamın kompleksliğini bilimsel değişkenlere indirgeyen pozitivist eğilimleri eleştirerek; toplumsal yaşamı, insan davranışlarını ve etkileşimlerini *anlamanın* ve *yorumlamanın* gerekliliğini vurgulamıştır. Klasik toplumbilimcilerin bireye/aktöre *edilgin* bir pozisyon biçmelerine karşın Blumer, bireyi/aktörü aktif bir unsur olarak ön plana çıkarmakta ve toplumu aktörler arasındaki ilişki ve etkileşimler bütünü olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla aktör, iddia edildiği gibi yalnızca toplumun ona biçmiş olduğu rolü oynayan edilgen bir oyuncu değil, kendi durumlarını tanımlayabilen aktif bir unsur olarak ele alınmalıdır.

Blumer'e göre, bireyin dışında var olup, onu etkileyen ve davranışına yön veren bir *çevre* sile kuşatılmış bir birey görünümü yerine, bireylerin süregiden etkinlikleri temelinde inşa edilen birey söz konusudur. Birey sayısız etkinlikler içerisinde, farklı nesnelere kendine göre konumlandırmakta, onlara anlam vermekte ve vardığı yargıya dayanarak karar vermektedir. Sembollere dayanarak etkileşimde bulunma ya da yorumlamadan kastedilen budur (Poloma, 1993: 226). Blumer'in, "grup yaşamını yaratıp ayakta tutan kurallar değildir, grup yaşamındaki toplumsal süreç kuralları yaratır ve ayakta tutar" ifadesiyle, *etkileşimin yapıya önceliği* belirtilmektedir. Başka bir deyişle, yapısal-işlevselcilerin tartıştığı gibi, normlar bireylerin davranışlarını belirlemez, bireyler davranış kurallarını ya da normları destekleyici bir uyumla davran-

<sup>2</sup> Garfinkel anlamın bağlama bağlı doğasını anlatmak üzere *dizinsellik* terimini kullanmaktadır. Dizinsellik "bir dildeki herhangi sözcük ya da kavramın net kapsamlı bir tanımı türünden bir şey olmadığı, çünkü anlamın başka sözcüklere ve bu sözcüklerin dile getirdiği bağlama gönderme yaparak çıkarıldığı kavrayıştır" (Marshall, 1999: 217).

nırlar. Bu bağlamda bir yapısal-işlevselci, insanların içinde buldukları toplumların ürünleri olduklarını; sembolik etkileşimciler ise, toplumsal yapının, bireylerin/aktörlerin etkileşimleriyle şekillendiğini vurgulamaktadırlar (Poloma,1993: 227). Sembolik etkileşimci kuramın bu vurgusu, toplumbiliminin ilgi odağının, *kişilerarası sembolik etkileşim* olduğunu göstermektedir.

Pozitivizmin bilgi iddialarına karşı yöneltilen eleştirilerden biri de Postmodern yaklaşımdan gelmiştir. Postmodern görüşün teorik altyapısının oluşmasında, etnometodolojinin *anlam, farklı bağlamlarda serbestçe değişir*; ve sembolik etkileşimciliğin, *toplumsal ilişkilere yüklediğimiz anlamın nesnel bir gerçeklik değil, insanların oluşturduğu bir yapı olduğu* savları önemli bir katkı sağlamıştır (Rosenau, 1998: 37). Doğa bilimlerinin yöntemlerinden esinlenerek gelişen modern sosyal bilimler, bağımsız bir gerçeklik olduğunu varsayarak ve teorinin sınımmasını gerekli bularak epistemolojik hipotez ve karşı-hipotez temelinde işlemeyi hedeflemişlerdir. Postmodernistler ise, bunun tersine, bilgiyi kişisel, sezgisel ve epistemolojik kaygıları etrafında organize etmenin gereklerine inanırlar. Modern toplum bilimleri dış gerçeklik adını verdiği nesneyi keşfetmeye ve tasvir etmeye yönelirken; postmodernistler, dış gerçekliği, *temsil* etmeye yeterli araçlar olmadığını ileri sürerler (Rosenau, 1998: 180).

Sosyolojinin pozitivist karakteri açısından bakıldığında, doğada olduğu gibi toplumda ve insanlararası ilişkilerde de gözlenebilir bir *düzen* vardır. Doğal bilimlerdeki gibi *gözleyerek* ve *aklederek* insan ilişkilerini *düzenleyen* kurallar keşfedilebilirdi. Buna göre, insan eylemi, kendi dışındaki nesnel bir gerçekliğin önceden verili çerçevesi içinde meydana gelmekteydi. Geleneksel sosyoloji insana, bu gerçekliği yorumlama ve yeniden inşa etme imkânını vermemekte, ona sadece uyum göstermesini dayatmaktaydı. Postmodern sosyoloji ise, insanların gerçekliği nasıl kavramsallaştırdıklarına bakılmaksızın eylemlerinin anlaşılamayacağı noktasında geleneksel sosyolojik perspektife karşı çıkmaktadır (Sarıbay, 1994: 30-31). Postmodern teori, modernizmin bilimdeki evrenselciliğine karşı, *öznel yorum* geliştirir. Kartezyen düalizmi, nesnellik-öznellik, olgu-değer, görünüş ile gerçeklik ve hakikatle-kam arasındaki yapıyı ayırmandan dolayı eleştirir.

Genellikle postmodernistlere göre, Batı geleneğinin temel kusuru, bilgi ve düzenin düalistik olarak kavranması ve meta anlatılarla desteklenmesidir. Bu problem, moderniteyi istila eden yabancılaşmayla doruğuna ulaştı. *Meta anlatı*, normları desteklemek için kullanılan, fakat gündelik problemlerin etkisi altında bulunmayan bir bilgi tarzıdır (Murphy, 1995: 34).

*Liotard*, toplumların *postendüstriyel*; kültürlerin de *postmodern* duruma girdiğinde bilginin konumununun değiştiğini *postmodern durum* olarak tasvir etmektedir. *Liotard*, 1950'lerden sonra Avrupa'nın sözkonusu duruma göre kendisini yeniden inşa ettiğini belirtmektedir. Ona göre, en yüksek derecede gelişmiş toplumların bilgisayarlaşması, bize bilginin dönüşümünün boyutlarını ve sivil kurumlar üzerindeki etkilerini göstermektedir. Bilginin tabiatı da bu genel dönüşümler bağlamında değişmeksizin kalmaz. Öncelikle, bilimsel bilgi, bilginin bütünlüğünü temsil etmez, bilimsel bilgi bir söylem türüdür. *Liotard*, gelişmiş toplumların dönüşümünü *anlatı bunalımı* çerçevesinde ele almakta ve postmodern söylemi meta anlatılara karşı bir konuma yerleştirmektedir (*Liotard*, 1997: 16-18). Böylece, postmodern teo-

risyenler, dikkatlerini kültürel dönüşüm üzerine yoğunlaştırmakta, pozitivizm, rasyonalite, bilim ve tekniklerin gelişmesine duyulan inanç ve standartlaşmış nesnelere üreten sanayinin büyümesi ile karakterize edilen bir modernizm ile toplumsal çeşitliliği benimseyen bir postmodernizm karşıtlığına ulaşmaktadırlar. Lyotard'a göre postmodernizm, bilginin yeni durumlarına cevap veren yeni bir epistemolojinin geliştirilmesiyle ilgilidir (Yılmaz, 1996: 100).

Dilin kullanımına atfettikleri önem dolayısıyla postmodernistler, toplumsal araştırmalarda *iletişimin* yerine, her hangi bir araştırma tekniğinin ikame edilemeyeceğini savunmaktadırlar. Yani davranışın dille ilişkisi teknik gerekliliklerle gizlenmemelidir. Kelimelerin, kavramların toplumsal olayları anlama ve yorumlamadaki önemini görmemezlikten gelen metodoloji, kaçınılması gereken bir metodolojidir. Postmodernistlere göre, dil yalnızca bir araç değil, insanların dünyayı anlamalarını sağlayan biricik çerçevedir (Murphy, 1995: 3). Postmodern sosyal ontolojinin anahtarı, şahıslararası gerçeklik, başka deyişle dilsel pragmatiktir. Bu açıdan toplumsal gerçekliğin farklılığa dayandığı kabul edilir, dolayısıyla *bütünsel* ve *birleşik* olduğu yadsınır. Çünkü, gerçeklik aynı anda çeşitli anlamlara sahip olabilir. Bu ise, gerçekliğin farklılaşmış çoğul hale gelmesidir (Sarıbay, 1994: 33). Post-modernitenin asıl temeli, dünyaya heterojen bir mekanlar ve zamansallıklar çoğulluğu olarak bakmasında yatar (Heller ve Feher, 1993: 7).

Postmodernistlerin referans olarak en çok başvurdukları *Feyerabend*, pozitif bilimin temel argümanlarına ve yöntemine karşı çıkarak, bu bilimin diğer bilgi türleri gibi bir bilgi olduğunu ve onlardan daha üstün olma iddiasının yanlış olduğunu belirtmektedir. Feyerabend, modern bilimin siyasal iktidar ve askeri üstünlük ilişkisini kurarak, bütün dünya üzerinde hegemonya kurduğunu; evrenselliğinin doğruluk derecesinde değil de dünya sistemiyle kurmuş olduğu ilişkiden aldığını söyler. Feyerabend, her bilimsel teorinin ancak kısmi doğruluk taşıdığını ve dolayısıyla da aynı çağ ve mekanda yaşayan insanların farklı teorileri kabul edebileceklerini savunur.

*Bilimsel yöntem* diye bir şey yoktur; her araştırmanın temelini oluşturan ve onun *bilimsel* ve dolayısıyla, güvenilir olmasını garantileyen tek bir unsur ya da kurallar dizisi yoktur. Her proje, her teori, her usul kendi içinde ve ele aldığı süreçlere uyarlanmış standartlarla değerlendirilmelidir. Koşullar ne olursa olsun her büyüklüğü ölçen evrensel ve kalıcı bir *ussallık* fikri de o denli gerçekçi değildir (Feyerabend, 1991: 121-122).

Geleneksel Batı kültüründe Descartes'la temeli atılan ve pozitivizmle formüle edilen kişinin özne ve nesne şeklinde ayrımı ile öznenin ürettiği, bilginin nesnenin objektif bilgisiyle tamamen örtüştüğü yolundaki kabul; bütün sorunların baş nedenidir. Bu anlamıyla indirgemeciliğe, tek yöntem fikrine karşı çıkan postmodernizm; modernizmle homojenleştirmeye çalıştığı dünyaya *heterojenliği* önermektedir. Çünkü homojen bir toplum projesi ancak baskı yoluyla kurulabilir.

Modern pozitifist bilime, 1960'larda çeşitli yönlerden eleştiri yöneltten bir diğer kişi bilim tarihçisi olan *Thomas Kuhn*'dur. Kuhn'un bilim anlayışına göre, hiçbir bilimsel kuram evrensel değildir. Yani bir bilimsel kuramın uygulanabildiği sistemlerin kümesi ya da başka bir deyimle kuramın uygulama alanı hep sınırlıdır. Üstelik uygulama alanının sınırları kesin değil, belirsizdir. Kuhn'a göre bilimsel teoriler birer *paradigmadır*. Yani birer karşılaştırma mo-

delidirler. Bu modeller olaylarla karşılaştırmak için kullanılır. Bu yüzden onların doğru ya da yanlışlığından söz edilemez. Onlar için söylenecek şey, “bu karşılaştırma modeli olaylarla karşılaştırmak için oldukça kullanışlı ya da yeterince kullanışlı değil” biçiminde olabilir.

Kuhn’a göre iki şekilde gerçekleştirilebilir: ya bir paradigma veri kabul edilir ve *normal bilim* yapılır; ya da paradigma değiştirilmeye çalışılır ve *devrimci bilim* yapılır. Normal bilim bilimsellik ile ilgili görülen özellikleri çoğunu gösterirken, devrimci bilim felsefe olma eğilimindedir (Tükdoğan, 1989: 114).

Kuhn, bir inançlar sisteminin, gelenekle birlikte yaşantıyı, toplumsal olanla birlikte doğal olanı dikkate alan bir şey üzerine bina edilebileceğini ve yine de doğaya ilişkin bilgi olarak adlandırılmaya uygun olabileceğini ileri sürer (Skinner, 1991: 101).

Kuhn, bilimsel ilerlemeyi, bilimsel birikim ve bilimsel süreçlerle değil; devrimsel sıçramalarla açıklar. İlerleme boyutu, tek olan bir bilginin özünde değil, farklı bilgiler arasında yapılan seçimin niteliğindedir. Yani yeni bir kavramsal sistemi benimsemiş olmakla, bilgilerimizle bir ilerleme kaydetmiş oluyoruz. (Kuhn, 1991: 11) Kuhn bu açıklamalarla pozitivistlerin öncülüğünü yaptığı *bilimin ilerlemekte olduğu* tezini temelinden sarsmıştır.

Kuhn, pozitivistlerin *bilimin ilerlediğine* dair görüşlerini bütüncül bir perspektiften hareket etmemelerinden dolayı eksik bulur. Örneğin, modern çağda insanoğlunun *maddi yönde* önemli mesafeler aldığını fakat buna karşın *ahlaki yönden* tam bir gerileme ile karşı karşıya kaldığını söyleyerek *tek boyutlu* bir ilerlemenin varlığından söz eder. Yalnızca maddi ilerlemeyi esas alarak koordinatlarını çizdiğimiz ilerleme eğrisi, bize maksimum yönde mesafe aldığımızı gösterir. Fakat bu, neyi esas aldığımızla ilgilidir. (Kutluer, 1985: 179) Kuhn’un bu açıklamaları sosyolojik literatürde şu şekilde ifade edilebilir: ilerleme, kültürel gecikme (ya da kültür boşluğu - Ogburn-) olmadığı takdirde bir anlam ifade edebilir. Aksi durumda tek boyutlu bir ilerleme söz konusu olabilir ki, bu da *anomi* ya da *yabancılaşma* gibi toplumsal problemlere yol açabilir.

Feyerabend, Kuhn vb. bilim felsefecileri ve tarihçilerinin de işaret etmiş oldukları gibi bilimsel bilginin olumsuz sonuçları, esasen pozitivist bilim paradigmasından kaynaklanmaktadır. Pozitivist paradigmanın, nesnel gerçeğin verileriyle doğru bilginin elde edileceğine yönelik indirgemeci yaklaşımı değerler alanının boş bırakılmasını zorunlu kılmıştır. Bu yaklaşım ise, *topluma rağmen bilim* yapma faaliyetini öngörmüş ve sonuçta toplumsal yapının temel dinamiği olan ve topluma esas rengini veren değerlerden tecrid edilmiş soyut bir bilim paradigması kurulmuştur. Kendisini doğrunun, gerçeğin belirleyicisi statüsüne yerleştiren pozitivist bilim, toplumu bilimsel veriler temelinde inşa etme yetkisini de doğal olarak kendisinde görmüş ve bir nevi hegemonik bir yapılandırma faaliyetini başlatmıştır. Postmodernist söylemin, *bilim bir politikadır*. şeklindeki değerlendirmesi bu bağlamda doğruluk içermektedir. Pozitivist bilim paradigmasının bu tutumu, neo-pozitivizm, eleştirel teori, postmodern teori gibi yeni paradigmanın gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır.

## Sonuç

Bugün pozitivist bilim felsefesi, kartezyen akılcılığı ve anglo-sakson deneyimciliğini, klasik

ya da modern mantık yardımıyla birlikte kullanarak bütün disiplinlerdeki bilgi üretimine *bilimsel yöntem* adı altına tek bir yöntem önerirken, temelde fizik biliminden türetilen model, bütün bilimler için geçerli kılınmıştır (Nalbantoğlu, 1983: 3). Ne var ki, söz konusu yöntemle bağlı olarak üretilen bilgi, sosyal bilimler için *sorunlu* olmuştur. Sosyal bilimler için bu sorunlu bilgi, disiplinlerin henüz yeni olmamasına dolayısıyla da gelişmelerini devam ettirmekte olmalarına bağlanmıştır. Fakat, disiplinlerin henüz olgunluk aşamasına varmadıkları yönündeki değerlendirmeler, savunmacı bir yaklaşımın ürünü olduğu, artık konuyla ilgili olarak yapılan değerlendirmeler sonucunda ortak bir kanı olarak kabul edilmiş durumdadır. Dolayısıyla sorun zamanla ilgili olmaktan ziyade, *epistemoloji* ve *metodoloji* ile ilgilidir.

Pozitivist bilginin üretimine, pozitivist metodolojiye bağlı kalarak katkıda bulunmaya çalışan sosyal bilimciler, daha çok nesnel bilgiye önem atfederken, XX. yüzyılda, sosyal bilimlerin bu nesnellik vurgusu, bilgi sosyolojisi bağlamında eleştiriye tabi tutularak bilginin *öznel* boyutu öne plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Öznel bilgiye atfedilen bu rol, özellikle fenomenolojik okulun çalışmalarında önem kazanmıştır. Fenomenolojik okul, *nesnel/objektif* bilginin sosyal bilimler için uygun olup olmadığını sorgulayarak öznel/subjektif bilginin sınırlarının sosyal bilimlerin sınırlarıyla çakıştığı ve bundan dolayı da sosyal bilimlerin görevinin öznel bilgiye yönelik çalışmalar olması gerektiğini vurgulamışlardır.

Bir çok sosyal bilimcinin modernizm eleştirisi ile gündeme gelen epistemolojik tartışmalar, gelip geçici bir moda olarak düşünülebilir. Ancak postmodernist olarak isimlendirilen Foucault, Baudrillard ve Lyotard gibi postmodern teorisyenleri referans gösterme modası bir süre sonra geçebilir. Fakat bu teorisyenlerin epistemolojik ve metodolojik tartışmalarının ortak bir paydası olan Batı modernizminin radikal bir sorgulanması ve düşünce kalıplarının yeniden değerlendirilmesi sürecine yapmış oldukları katkılar inkar edilemez bir gerçektir. Bu aşamadan sonra bu eleştiriler hiç yapılmamış gibi yola devam etmek mümkün görünmüyor (Öncü, 1998: 49). Günümüzde sosyal bilimle uğraşmanın anlam ve pratikleri değişmiştir. Sosyal bilimlerde *aktarmacı* anlayış artık itibar görmemekte; Batı'da yapılmış çalışmalara bakarak genelgeçer sonuçlara ulaşmanın bilimsel olarak bir geçerliliği olmamaktadır. Hazır birtakım teorilerden, monolitik Batılı kurgulardan hareketle bir toplumunun yapısı veya dünü ve bugünü hakkında bir sonuca varmak bilimsel bir faaliyet olarak kabul edilmiyor. Dolayısıyla evrensel ve tekil doğrular adına konuşma yetkisini kendisinde gören sosyal bilimci portresinin yerini, daha derinlikli ve uzun soluklu araştırmalar yapma çabası içinde farklı bir anlayış almıştır.

Anti-pozitivistlerin önerdikleri şey, tarih ve kültürden kopuk bir biçimde tasarlanmış bir hakikatin/doğrunun peşine düşmek değil, insani düşünce ile insani varoluş arasındaki ilişkiyi sorgulamaktır. Bu öneriler toplum teorisyenleri nezdinde giderek artan bir biçimde saygın bir hale gelmektedir. Özellikle bilgi sosyolojisiyle uğraşan teorisyenler, insani düşünce ile insani varoluş arasındaki ilişkiyi bilgi sosyolojisinin kapsamı içerisinde değerlendirmeye çalışmaktadırlar (Hekman, 1999: 22). Bilgi sosyolojisinin kapsamı, sosyal faktörlerin zihinsel ürünleri nasıl etkilendiğini açıklamak ve bu yönde teoriler oluşturmak şeklinde belirlenebilir.

## Kaynakça

- Bottomore, T. (1997), *Frankfurt Okulu* (Çeviri: A. Çiğdem), Ankara: Vadi.
- Çiğdem, A. (1998), “Eleştirel Teori ve Akademi”, [*Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Metis] içinde.
- Demir, Ö. (1992), *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Ağaç.
- Duverger, M. (1980), *Sosyal Bilimlere Giriş* (Çeviri: Ü. Oskay), İstanbul: Bilgi.
- Feyerabend, P. (1991), *Özgür Bir Bilimde Bilim* (Çev. A. Kardam), İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A. (2000), *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, İstanbul: Metis.
- Giddens, A. (1990) “Pozitivizm ve Eleştiricileri”, [T. Bottomore ve R. Nisbet (ed.), *Sosyolojik Çözüm-lemenin Tarihi* (Çeviri: Levent Köker), Ankara: Vadi] içinde.
- Gökberk, M. (1990), *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi.
- Guenon, R. (1986), *Modern Dünyanın Bunalımı* (Çeviri: M. Kanık), İstanbul: Risale.
- Gülbenkian Komisyonu (1996), *Sosyal Bilimleri Açın* (Çeviri: Ş. Tekeli), İstanbul: Metis.
- Habermas, J. (1998), *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine* (Çeviri: M. Tüzel), İstanbul: Kabalcı.
- Hekman, S. (1999), *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik* (Çeviri: H. Arslan ve B. Yıldız), İstanbul: Paradigma.
- Horkheimer, M. (1994), *Akıl Tutulması* (Çeviri: O. Koçak), İstanbul: Metis.
- Hughes, H. S. (1985), *Toplum ve Bilinç, Avrupa’da Toplumsal Bilincin Şekillenışı* (Çeviri: G. Özkan), İstanbul: Metis.
- Kadıoğlu, A. (1999), “Sosyal Bilimsel Sancılar”, *Doğu Batı*, Sayı 7, Mayıs-Haziran 1999
- Kuhn, T. (1991), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (Çeviri: Nilüfer Kuyuş), İstanbul: Alan.
- Lyotard, J. F. (1997), *Postmodern Durum* (Çeviri: A. Çiğdem), Ankara: Vadi.
- Lyotard, J. F. (1994), *Modernliğin Sonuçları*, İstanbul: Ayrıntı.
- Keat, R. ve Urry, J. (1994), *Bilim Olarak Sosyal Teori* (Çeviri: N. Çelebi), Ankara: İmge.
- Kutluer, İ. (1985), *Modern Bilimin Arkaplanı*, İstanbul: İnsan.
- Marshall, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü* (Çeviri: O. Akınay ve D. Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat.
- Murphy, J. (1995), *Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri* (Çeviri: N. Arslan), İstanbul: Eti
- Nalbantoğlu, Ü. (1993), “Needham ve Batı Bilimi Üzerine”, [J. Needham, *Doğunun Bilgisi Batının Bilimi* (ed.) N. Acar ve diğerleri, Ankara] içinde.
- Nasr, S. H. (1982), *İnsan ve Tabiat* (Çeviri: N. Avcı), İstanbul: Yeryüzü.
- Needham, J. (1993), *Doğunun Bilgisi Batının Bilimi*, (ed.) N. Acar ve diğerleri, Ankara.
- Öncü, A. (1998), “Sosyal Bilimlerde Yeni Meşruiyet Arayışları” [*Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Metis] içinde.
- Özlem, D. (1990), *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*, İstanbul: Ara.
- Özlem, D. (1998), “Evenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler” [*Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Metis] içinde.
- Poloma, M. (1993), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (Çeviri: H. Erbaş), Ankara: Gündoğan.
- Robinow, P. ve Sullivan W. (1990), “Yorumcu Eğilim: Bir Yaklaşımın Doğuşu”, [(eds.) Robinow ve Sullivan, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım* (Çeviri: T. Parla), İstanbul: Hürriyet Vakfı] içinde
- Rosenau, P. M. (1998), *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri*, (Çeviri: T. Birkan), Ankara: Bilim ve Sanat.
- Sarıbay, A. Y. (1994), *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İstanbul: İletişim.
- Sezer, B. (1985), *Sosyolojinin Anabашlıkları*, İstanbul: İ.Ü. Yayınları.
- Skinner, Q. (1982), *Çağdaş Temel Kuramlar*, (Çeviri: Nabi Avcı), İstanbul: Yeryüzü.
- Swingewood, A. (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çeviri: O. Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat.
- Türkdoğan, O. (1989), *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, İstanbul: M.E.B. Yayınları.



Yıldırım, E. (1999), “Antony Giddens’in Yapılaşma Teorisi”, *Bilgi* (1), 1999/1.

Yılmaz, A. (1996), *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, Ankara: Vadi.

Wagner, P. (1996), *Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma* (Çeviri: M. Küçük), İstanbul: Sarmal.

Weber, M. (1993), *Sosyoloji Yazıları* (Çeviri: T. Parla), İstanbul: Hürriyet Vakfı.